

عوامل مؤثر در تربیت کودک در هفت سال اول از منظر آیات و روایات

حدیثه خدابنده لو^۱

چکیده

بهترین دوران برای تربیت هر فرد دوران کودکی است. در دین اسلام به تربیت و پرورش انسان‌ها به خصوص در هفت سال اول بسیار تأکید شده است. اگر فرد دارای تربیت صحیحی نباشد، توانایی‌ها و استعدادهای وجودی‌اش از بین رفته و دچار خسران می‌شود. مسئولیت این امر حساس ابتدا برعهده ی والدین است. مقوله تربیت اطلاعات کافی، تجربه، بردباری و قاطعیت لازم دارد. متأسفانه اکثر والدین با فن تربیت و عوامل مؤثر بر آن آشنا نیستند و به همین جهت غالب کودکان به طور صحیح پرورش نمی‌یابند. در حالی که شناخت این عوامل باعث ایجاد افراد سالم و در نهایت جامعه سالمی می‌شود. تربیت فرزند از موضوعاتی است که در علوم روانشناسی، جامعه‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد اما در این تحقیق از دیدگاه روانشناسی دینی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. موضوع تعلیم و تربیت از زمان‌های بسیار دور مورد توجه بشر بوده است. دانشمندان اسلامی از آغاز اسلام تا کنون، به مدد قرآن و حدیث رهنمودها و تألیفات ارزشمندی از خود بر جای گذاشته‌اند. به نظر می‌آید که عوامل مؤثر در تربیت فرزند که شامل پدر، مادر، محیط، وراثت در آیات و روایات بیان شده است. روش تحقیق توصیفی، تبیینی می‌باشد. از منابع تفسیری و روایی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: پرورش، تربیت، تربیت کودک، کودک، وراثت.

^۱. سطح دو حوزه علمیه زینبیه سلام الله علیها شهرستان آبیک

مقدمه

از نظر عرف دوره کودکی پس از نوزادی شروع و تا رسیدن به سن قانونی ادامه می‌یابد. حد فاصل میان نوزادی و نوجوانی را عرف عام دوره‌ای کودکی می‌گویند. بهترین دوران برای تربیت، هرفرد دوران کودکی است. به عبارت دیگر زمانی که هنوز شخصیت فرد شکل نگرفته است و زمینی مناسب برای پرورش هر بذری است. مسئولیت این امر حساس در وحله اول بر عهده‌ی پدران و مادران است. اما تربیت کار ساده‌ای نیست، بلکه فن بسیار ظریف و حساسی است که کاردانی و اطلاعات کافی و تجربه و بردباری و قاطعیت لازم دارد. متأسفانه اکثر پدران و مادران با فن تربیت آشنا نیستند و به همین جهت غالب کودکان با برنامه‌ای حساب شده و درست پرورش نمی‌یابند و خودبخود و به شیوه‌های خودرو و تقلیدی بزرگ می‌شوند و حالا این سؤال شکل می‌گیرد که عوامل مؤثر در تربیت فرزند از منظر آیات و روایات چیست؟

تربیت فرزند از موضوعاتی است که در علوم روانشناسی، جامعه‌شناسی و دینی مورد بررسی قرار می‌گیرد اما در این تحقیق از دیدگاه دینی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. از لحاظ اجتماعی در جهان امروز کودکان به عنوان مهم‌ترین سرمایه‌های ملی هر کشور مورد توجه خاص قرار گرفته‌اند از این رو نقش تربیتی کودکان، شناخت و پرورش استعدادهای آنها توسط والدین به عنوان اولین معلمان و مربیان علاقمند به تربیت و سرنوشت آنها، بسیار حائز اهمیت است و اگر بخواهیم شاهد یک تربیت صحیح و ایده‌آل و پربازده در جامعه اسلامی باشیم، می‌بایست با شناخت عوامل مؤثر در تربیت مناسب که مطابق با موازین و راهکارهای عقلی و شرعی است، بهره‌جویی کنیم. بهترین و کلیدی‌ترین شیوه‌های تربیتی را می‌توان در اقوال و افعال شایسته حضرات پیشوایان معصوم علیها السلام پی‌جویی کرد عنوان عوامل مؤثر در تربیت در هفت سال اول از منظر آیات و روایات نگاهی هر چند سطحی به وضع کودکان و نوجوانان و حتی بزرگسالان در جامعه ما و نیز بسیاری از نقاط جهان ما را با مسائل و دشواری‌های عظیمی در زمینه روابط اخلاق انسانی که ناشی از عوامل و تربیت غلط تربیت است و غفلت از آن به قیمت شرف انسانی و فنای اخلاق تمام می‌شود آشنا می‌سازد به همین دلیل این موضوع برای این تحقیق انتخاب شده است.

موضوع تعلیم و تربیت و روش‌های مطلوب آن از زمان‌های بسیار دور مورد توجه بشر بوده و در تمام عصرها در زندگانی انسان اهمیت والایی داشته است.

علاوه بر پیامبران الهی که رسالت و مسئولیت تعلیم و تربیت جوامع بشری را عهده‌دار بوده‌اند، دانشمندان، فلاسفه و اندیشمندان هر جامعه و ملتی نیز همگام با آنان در این رهگذر می‌کوشیده‌اند. دانشمندان اسلامی نیز از آغاز قرن اول اسلامی تا کنون، به مدد قرآن و حدیث رهنمودها و تألیفات ارزشمندی از خود بر جای گذاشته‌اند که همه از آموزه‌های اسلامی الهام گرفته‌اند.

کتاب کودک دینی نوشته آیت الله حایری شیرازی در این کتاب، با بیان و قلم شیوای خود مباحثی چون فطرت زیر بنای تربیت، فطرت و طبیعت محور تمایلات انسان، تفاوت تعلیم و تربیت، تفاوت کسب دین و کسب علم، اصلاح آرزوها شروع کار تربیتی، مراحل تربیت فرزند از نگاه معصومین علیه السلام، نحوه شکل‌گیری تعهد در کودک، استراتژی‌ها و تاکتیک‌های مربی، تربیت دینی تربیتی دوطرفه، راهکارهایی برای تربیت کودک و نوجوان، تشویق و تنبیه حساب شده، دوری از افراط و تفریط، دخالت والدین و تربیت مصنوعی و... را بیان می‌کند. مقاله پیش رو به طور جزئی به بحث عوامل مؤثر در تربیت می‌پردازد.

کتاب فرزند یک امانت است نوشته رضا برومند به مباحث عوامل مؤثر و روش‌ها در تربیت کودک به خوبی پرداخته است تربیت کودک را از نظر دینی مورد بررسی قرار داده است ولی تحقیق پیشرو به عوامل مؤثر در تربیت به طور مجزا می‌پردازد.

دوره کودکی اول (۷-۱ سال) از حساس‌ترین دوره‌های عمر انسان است که آیات و احادیث به جزئیات تربیتی این دوره اشاره کرده است.

کتاب قرآن و تربیت اجتماعی کودک نوشته مهدیه رضایی کتاب حاضر به این دوره مهم پرداخته و با استفاده از آیات و احادیث و یافته‌های علوم تربیتی تلاش کرده است که نوعی تفسیر موضوعی میان رشته‌ای ارائه کند. هر چند که این تلاش گام نخست در این زمینه است ولی می‌تواند فضای جدیدی به روی محققان بگشاید و برای پدر و مادرها و مربیان تربیتی و معلمان مفید واقع شود. تحقیق پیش رو در مورد عوامل مؤثر در تربیت کودک از منظر آیات و روایات می‌پردازد.

تحقیق پیش رو در ضمن چهار فصل به بررسی عوامل مؤثر در تربیت کودک در هفت سال اول پرداخته شده فصل اول؛ کلیات تحقیق می‌باشد، فصل دوم؛ مفهوم شناسی که در این فصل واژه و مفهوم تربیت و کودک از نظر لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار گرفته است، فصل سوم؛ عوامل مؤثر در تربیت فرزند در هفت سال اول بر اساس آیات پرداخته شده است، آیاتی که عوامل مؤثر در تربیت کودک را بیان کرده است، فصل چهارم؛ عوامل مؤثر در تربیت فرزند در هفت سال اول بر اساس روایات می‌باشد که در این فصل به احادیث و روایات ائمه اطهار علیهم السلام در مورد عوامل مؤثر در تربیت پرداخته‌اند بیان شده است.

هدف از موضوع مورد تحقیق آشنایی با تربیت صحیح کودک، آن هم دین اسلام آن گونه که در آیات و روایات مطرح شده می‌باشد و در کل آشنایی با چگونگی تربیت درست و صحیح کودک برای پیشگیری از انحرافات که هم اکنون بسیاری از نوجوانان و جوانان گریبان گیر آن هستند چرا که کودک امروز همان نوجوان و جوان فردا و آینده‌سازان مملکت هستند. در پیش گرفتن تربیت صحیح نه فقط در خانواده که به عنوان رکن اساسی جامعه است بلکه در مدارس، رسانه‌ها، وسایل ارتباط جمعی و ... با رعایت و حفظ شئون اسلامی سبب واکسینه شدن شخص در برابر مفاسد و زمینه‌های لغزش و خطا و در کل نوعی مصونیت را موجب می‌شود و هم‌چنین آگاهی دادن به دیگران چرا که خیلی از والدین در تربیت کودک به بن‌بست رسیده‌اند که این امر عواقب شومی برای خانواده و در نهایت جامعه به همراه دارد. به نظر می‌آید که عوامل مؤثر در تربیت فرزند که شامل پدر، مادر، محیط و وراثت در آیات و روایات بیان شده است.

مفهوم شناسی تربیت

واژه «تربیت» در اصل عربی است که ممکن است از سه ریشه باشد:

اول: تربیت از ریشه «ربأ»

دوم: تربیت از ریشه «ربی یربی»

سوم: تربیت از ریشه «ربو یربُو»

برخی واژه شناسان عرب برآنند که «تربیت» از همه ریشه‌ها به یک معناست و آن «زیادی، رشد و بالایی» است.^۱

واژه تربیت در فارسی به معانی زیر می‌آید:

۱. ایجاد کردن تغییرات مطلوب رفتاری و یا اخلاقی در کسی؛
۲. آموزش دادن مهارتی خاص به کسی؛
۳. آموزش دادن عادت یا مهارتی خاص به برخی حیوانات؛
۴. پرورش دادن چیزی مانند گل و گیاه؛
۵. رفتار مناسب و مطابق با آداب و سنت‌های هر جامعه؛
۶. احسان و بخشش کردن بزرگان نسبت به زیردستان.^۲

کودک در لغت

فرزند انسان از زمان تولد تا بلوغ، کودک یا «صغیر» نامیده می‌شود که معادل آن در زبان عربی طفل است.^۳ در اصطلاح فقهی هم به فرزند انسان از زمان تولد تا ابتدای بلوغ، کودک اطلاق می‌شود. این تعبیر در بسیاری از مباحث به چشم می‌خورد. مثلاً در باب تبعیت طفل از والدین در حکم اسلام، در کلمات بعضی از فقیهان آمده است: «حکم طفلی که به سن بلوغ نرسیده مطلقاً - پسر باشد و یا دختر - از جهت مسلمان یا کافر بودن، حکم والدین اوست و در احکامی مثل طهارت و نجاست، از آنها تبعیت می‌نماید. این مسأله بین فقها اجماعی است و روایات متواتر بر آن دلالت دارد».^۴

۱. رضایی، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، ص ۱۹

۲. انوری، فرهنگ فشرده سخن، ج ۱، ص ۵۹۲

۳. انصاری، احکام و حقوق کودکان در اسلام، ج ۲، ص

۴. همان، ص ۶۰

رضا را در مدینه به عهده داشت و به خادمان حضرت امر و نهی می‌کرد و هیچ یک از خدمتگزاران با وی مخالفت نمی‌کرد». ^۱ این بدان معناست که حضرت جواد مدیریت خوبی داشتند و آن‌ها با ایشان مخالفت نمی‌کردند. با توجه به این مطالب درمی‌یابیم که خانواده تأثیر مثبت یا منفی در تربیت فرزند دارد که برخی از ابعاد این تأثیرات عبارت‌اند از: ^۲

۱- خانواده در تعیین داشته‌های وراثتی فرزند مؤثر است. بهره‌هوشی و توانایی‌های جسمانی و برخی صفات شخصیتی از راه وراثت به فرزندان منتقل می‌شود. افزون بر این، نوع اعمال و رفتار و تغذیه پدر و مادر پیش از انعقاد نطفه کودک و پس از آن، به طور مستقیم بر تربیت دینی کودک تأثیر می‌گذارد.

۲- نوع عکس‌ها و پوسترهایی که بر دیوار خانه نصب می‌شود، در تربیت کودک مؤثر است. همچنین نوع برنامه‌های صوتی و تصویری و نیز نوع کتاب‌ها و مجلاتی که والدین به خانه می‌آورند و خود و دیگر اعضای خانواده استفاده می‌کنند، به طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر تربیت دینی کودک تأثیر می‌گذارد.

۳- نوع سخنان و گفت‌وگوهایی که در خانواده، میان والدین و دیگر اعضا مطرح می‌شود، همچنین لحن سخن گفتن که همراه با الفاظ احترام‌آمیز باشد یا زشت و رکیک، بر تربیت دینی کودک تأثیر می‌گذارد و نگرش او را به دین شکل می‌دهد.

۴- نوع رفتارهایی که در خانواده صورت می‌گیرد نیز بر تربیت دینی کودک تأثیر می‌گذارد. از آنجا که فرزندان به ویژه در سنین خردسالی، به شدت از رفتارهای والدین خود تقلید می‌کنند، نوع رفتار والدین در شکل‌گیری شخصیت دینی و اخلاقی و اجتماعی کودک بسیار مؤثر است. والدینی که اهل نماز، روزه، دعا، قرآن و توسل به اهل بیت باشند، فرزندان آن‌ها نیز خود به خود این رفتارها را از آنان فرامی‌گیرند.

۵- نوع تلقی‌ها و انتظارات والدین و خانواده از تربیت کودک نیز در شکل‌گیری شخصیت دینی کودک تأثیر بسزایی دارد؛ یعنی خواست والدین مبنی بر اینکه فرزندشان متدین تربیت شود یا خیر یا چه اندازه به آموزه‌های دینی پایبند باشد.

^۱. عطاردی، مسند الامام الرضا، ج ۱، ص ۲۱۴

^۲. داوودی، نقش معلم در تربیت دینی، ص ۱۰۳

۶- میزان کنترل والدین بر رفتار کودکان و راهنمایی مناسب آن‌ها در مسائل دینی نیز نقش مهمی در تربیت دینی آنان دارد. والدینی که کودکان خود را در زمینه‌های مختلف اعتقادی و عبادی و اخلاقی زیر نظر دارند و در مواقع لازم، مسائل ضروری را به آنان آموزش می‌دهند یا منابع لازم را در اختیار آنان قرار می‌دهند، فرزندانشان در مسائل دینی موفق‌اند.

۷- نوع روابط خانوادگی نیز تأثیر بسیاری در تربیت دینی فرزندان دارد. خانواده‌ای که با افراد و خانواده‌های متدین که از نظر اخلاقی سالم‌اند، رفت و آمد دارند، فرزندان آنان نیز با الگوها و اندیشه‌ها و دوستان شایسته‌ای آشنا می‌شوند که تأثیر مثبتی بر تربیت دینی آنان بر جای می‌گذارند. به عکس، ارتباط خانواده با خانواده‌ها و افرادی که پایبندی چندانی به دین ندارند، تأثیری منفی بر تربیت فرزندان خواهد داشت.

(۵) تغذیه

تهیه غذا از راه حلال یا نامشروع نیز در تربیت فرزند اثر می‌گذارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«كُسِبَ الْحَرَامُ يَبِيْنُ فِي الذُّرِيَّةِ؛ كَسْبُ حَرَامٍ فِي ذُرِّيَةِ أَشْكَارٍ مِثْلُ شِدَّةِ الْبُخْلِ»^۱

کشاندهنده حرام در ذریه آشکار می‌شود (آنان را به تباهی می‌کشاند).

(۶) بازی

یکی از بهترین راه‌هایی که می‌تواند بچه‌های بیش فعال را تخلیه کند، بازی با هم سن و سال است. بازی پرتحرک و حتی بازی‌های فکری. برنامه‌های زیبا و جذاب و سالم و آموزنده برای کودک و نوجوانان بسیار پر اهمیت است. فیلم‌ها و سریال‌ها و قصه‌ها داستان‌های خوب و سازنده برای بچه‌ها لازم است. بیش از بزرگسال‌ها و جوان‌ها باید روی کودکان سرمایه‌گذاری کنیم.

شکل‌گیری شخصیت خوب بچه‌ها و نوجوان‌ها خیلی مهم‌تر است. پیامبر عظیم الشان اسلام اگر از جایی عبور می‌کردند و بچه‌ها را می‌دیدند به آنان سلام می‌دادند و دست به سرشان می‌کشیدند. می‌فرمودند:

^۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۷، ص ۸۲.

«إن التراب ربيع الصبيان؛ به راستی خاک تفریحگاه کودکان است»^۱

بگذارید بچه‌ها با خاک و گل بازی کنند. خاک و گل تفریحگاه بچه‌ها است. علم امروز هم به اینجا رسیده است که اسباب بازی‌های جدید جواب نمی‌دهد. بچه‌ها با همین گل رس و خاک انس عجیبی دارند. تخلیه می‌شوند و می‌توانند خلاقیت‌های خود را آشکار کنند. بچه‌ها را محدود نکنیم تا این انرژی‌ها تخلیه شود. البته بچه‌های بیش فعال که غیر عادی‌اند کم هستند.

بچه‌هایی که ناهنجاری شان غیر عادی است، با توجه و تمرکزشان غیر عادی است، یا زیاد از مدرسه و معلم زدگی دارند، باید از مشاور، یا روان پزشک کمک بگیرند و مداوا و تعدیل می‌شوند.^۲

۷) شادی و نشاط

نشاط و شادی در ساخت شخصیت کودکان بسیار مؤثر است. پدر و مادر باید سعی کنند، محیط و فضایی با نشاط و فرح‌بخش در خانه فراهم آورند. پیامبر خدا صلی الله علیه و اله وسلم به شاد کردن کودکان بسیار سفارش می‌کردند و خودشان همواره در شاد کردن کودکان می‌کوشیدند و می‌فرمودند:

«إن فی الجنة دارا يقال لها دار الفرح لا یدخلها إلا من فرح الصبيان؛ در بهشت خانه‌ای است که به آن خان شادی گفته می‌شود. و جز کسی که کودکان را شاد کرده باشد، وارد آن خانه نمی‌شود»^۳

نتیجه‌گیری

انسان از آغاز تولد در حال تعلیم و تربیت است. شناخت عوامل موثری مانند گزینش همسر، بارداری، تغذیه، وراثت، در تربیت کودک نخستین گام برای تربیت صحیح و ایده‌آل می‌باشد و از جمله مواردی است که قرآن کریم به آن توجه ویژه داشته و در احادیث ائمه اطهار به وضوح دیده می‌شود. وراثت از عوامل موثری است که در قرآن کریم بیان شده و خانواده نقش بسزایی در تربیت کودک دارد،

^۱. ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۲۵۲

^۲. فرحزاد، تربیت فرزند، ص ۱۶۲

^۳. ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۲۳۲

گزینش همسر می‌تواند اولین بذر شروع تربیت بنیادی باشد. احوالات دوران بارداری و انعقاد نطفه بسیار در این امر موثرند. بازی با کودکان باعث رشد خلاقیت در آنان می‌شود که در روایات به آن اشاره شده، چه بسا شناختن این عوامل بر کمک به تربیت صحیح و جامعه ایده‌آل به سوی خوشبختی خواهد رفت.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، قم: ام ابیها، چاپ نهم، ۱۳۸۰ ش.
۲. انصاری، حسین، احکام و حقوق کودکان در اسلام، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
۳. انوری، حسین، فرهنگ فشرده سخن، بی جا: سخن، نوبت چهارم، ۱۳۹۳ ش.
۴. بیگی، روح الله، ارزش های اجتماعی در قرآن، بی جا: اسوه (وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه)، ۱۳۹۱ ش.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل شریعه، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۳۷۰ ش.
۶. رضایی، مهدیه، قرآن و تربیت اجتماعی کودک، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۳ ش.
۷. ری شهری، محمد، حکمت نامه کودک، بی جا: دارالحدیث، ۱۳۹۶ ش.
۸. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن فارسی، مترجم: ناصر مکارم شیرازی، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، چاپ هفتم، ۱۳۶۷ ش.
۹. عاملی، سید جعفر مرتضی، الصحیح من سیره الامام علی، بی جا: مرکز نشر و ترجمه علامه سید جعفر عاملی، ۱۳۹۵ ش.
۱۰. عطاردی، عزیزالله، مسند الامام الرضا ابوالحسن علی بن موسی، بی جا: عطارد، چاپ چهارم، ۱۳۹۱ ش.

۱۱. غزالی، ابوحامد، کیمیای سعادت، مترجم: حسین خدیو جم، بی‌جا: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ششم، ۱۳۷۴ ش .
۱۲. غضنفری، علی، ره رستگاری، بی‌جا: لاهیجی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش .
۱۳. فرهادیان، رضا، خانواده و تحول در تربیت، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۷ ش.
۱۴. فرحزاد، حبیب الله، تربیت، قم: نشر عطش، ۱۳۹۵ ش .
۱۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، بی‌جا: موسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ بیست و سوم، ۱۳۹۱ ش.
۱۶. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، بی‌جا: دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۹۶ ه. ش .
۱۷. محمدی، داوود، نقش معلم در تربیت دینی، بی‌جا: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ هشتم، ۱۳۹۸ ش .
۱۸. مصباح یزدی، علی و دیگران، روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی، بی‌جا: سمت، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ه. ش.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و ششم، ۱۳۸۷ ش.
۲۰. العیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، قم: موسسه البعثه، قسم الدراسات الاسلامیه، ۱۴۲۰ ق.
۲۱. پایگاه خبری مهر نیوز <https://mehrnews.com/xjqz>.